

A LOGIKA KORSZERŰ ÉRTELMEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Írta: **Dr. Katona Péter** egyetemi adjunktus

*»Van egy korszak egy kor műveltségében csak-
úgy, mint az egyén műveltségében, amikor fő-
képpen az elvnek a maga fejletlen intenzitásában
való megszerzése és érvényesítése a fontos. De
a magasabb követelmény arra irányul, hogy
az elv tudománnyá váljék.«*

Hegel

I.

(A logika tárgya)

1. a) A logika hagyományos meghatározása: a helyes gondolkodás törvényeivel és formáival foglalkozó tudomány. A »logika« kifejezéshez a későbbiek során hozzátették és ma is hozzáteszik a »formális« jelzőt.

A logika objektív mivoltában és mint tudomány is közvetlenül a gondolkodáshoz kapcsolódik. Éppen ezért a logika értelmezése a gondolkodás értelmezésével kezdődik.

b) A gondolkodást következetesen kétféleképpen lehet értelmezni.

A filozófiai idealizmus szerint a gondolkodás elsődleges a léttel, az anyaggal szemben: a lét, az anyag nem más, mint a gondolkodás másléte. Az idealista felfogás szerint a gondolkodás elvonatkoztatott általános eszme formájában teremti a léteket, az anyagot, meghatározza azt: az eszme aktív és a lét, az anyag pedig passzív.

A filozófiai materializmus szerint a gondolkodás másodlagos a léttel, az anyaggal szemben és a gondolkodást a lét, az anyag határozza meg. A materialista felfogás szerint a gondolkodás a létből, az anyagból ered, arra vezethető vissza. A dialektikus materializmus »léte«, »anyaga« és »gondolkodása« is aktív. A dialektikus materializmus azt tanítja, hogy a gondolkodás az anyag fejlődésének eredményeképpen jött létre, az agy funkciója és tartalma szerint az objektív valóság tükröződése (képmás). — A dialektikus materializmus klasszikusai a gondolkodás lényegét így fogták fel. Ezt illusztrálják az alábbi idézetek: Engels: »Tehát *alapelvekről* van szó nála, *a gondolkodásból* és nem a külső világból levezetett formális alapelvekről, amelyek a természetre és az ember világára alkalmazandók, amelyek szerint kell tehát igazodnia a természetnek és az embernek egyaránt. De honnan

veszi a gondolkodás ezeket az alapelveket? Önmagából? Nem, mert Dühring úr maga megmondja: a tisztán eszmei terület logikai sémákra és matematikai alakzatokra korlátozódik (amely utóbbi állítás, mint látni fogjuk, ráadásul hamis is). A logikai sémák csak *gondolkodási formákra* vonatkozhatnak; itt azonban csak a *lét*, a külső világ formáiról van szó, ezeket a formákat pedig a gondolkodás soha nem merítheti és vezetheti le önmagából, hanem éppen csak a külső világból. Ezzel azonban megfordul az egész viszony: az alapelvek nem kiinduló pontjai a vizsgálatnak, hanem végső eredményei: a természetre és az emberiség történelmére nem alkalmazzák, hanem azokból absztrahálják őket; nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összehangzanak«. Továbbá: »De ha ezután azt kérdezzük, hogy mi hát a gondolkodás és a tudat, és honnan származnak, azt találjuk, hogy az emberi agy termékei, s hogy maga az ember a természetnek egy terméke, amely környezetében és környezetével együtt fejlődött; amikor is aztán magától értetődik, hogy az emberi agy termékei, amelyek végső soron maguk is a természet termékei, a többi természeti összefüggésnek nem ellentmondanak, hanem megfelelnek.« (Anti-Dühring, Szikra, Budapest 1950. 36–37. old.) Lenin: »A fizikai világ az ember tudatától *függetlenül* létezik, és réges-régen az ember megjelenése *előtt*, minden »emberi tapasztalat« *előtt* létezett; a pszichikai, a tudat stb. az anyagnak (azaz a fizikainak) a legmagasabbrendű terméke, annak a különösen bonyolult anyagdarabnak a funkciója, melyet emberi agynak nevezünk«. Más helyütt: »A materialista mindenekelőtt abban különbözik az idealista filozófia híveitől, hogy az érzetet, az észleletet, a képzetet és általában az emberi tudatot az objektív valóság képmásának tekinti«. (Materializmus és empiriokriticizmus, Művei, 14. köt., Szikra, Budapest 1954. 233., ill. 276. old.)

c) Az objektív valóság leképezése a gyakorlatban történik. A gondolkodás a gyakorlat során jött létre, ugyanakkor előfeltétele is annak. A gondolkodás és a gyakorlat egységéről beszélve ki kell emelnünk, hogy ebben az egységben a gyakorlatnak van elsőbbsége. A gondolkodás és a gyakorlat egysége filogenetikus, de ontogenetikus vonatkozásban is kimutatható. Végső fokon a gyakorlat a gondolkodás alapja, célja és a gondolati képmás hűségének kritériuma. (Marx: Tézisek Feuerbachról; Engels: A munka szerepe a majom emberréválásában; Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus, II. fejezet.)

d) Amikor gondolkodásról beszélünk, a különvett szubjektum gondolkodását az egymás mellett és egymás után élő szubjektumok gondolkodásával kapcsolatban kell vennünk. És megfordítva: a gondolkodás történelmi folyamata az egyes, különvett szubjektumok gondolkodásán keresztül valósul meg. A szubjektum gondolkodási folyamata és az ennek eredményeképpen kapott gondolati képmás előzőleg létező gondolkodási folyamatot és előzőleg kapott gondolati képmást feltételez. A megismerés történelmi folyamata (amelyet így határozhatunk meg: az objektív valóságnak az egymás mellett és egymás után élő szubjektumok gondolkodásában való tükröződésének folyamata) a megszakítottság és a folytonosság egysége. A megismerés történelmi folyamatát és a szubjektum gondolkodását nem szabad sem azonosítanunk, sem pedig elválasztanunk, miként a szubjektum gyakorlati tevékenysége sem azonosítható a történelmi gyakorlattal és nem is választható el attól.

(Engels: Anti-Dühring, I. rész, 9. fejezet; Lenin: Materializmus és empirio-kriticizmus, II. fejezet.)

e) A gondolkodási folyamat, a megismerési folyamat az igazság elérésére irányul. Az igazság a gondolati képmás és az objektív valóság meg-egyeztése. Az objektív valóságot hűen tükröző gondolati képmás — igaz gondolat. Az igazságot és magát az igaz gondolatot végső soron az objektív valóság határozza meg. Az igazság — bármennyire is köze van a szubjektum-hoz, a szubjektum gondolkodásához — objektív, hiszen a valóságot hűen tükröző gondolati képmás az objektív valóságtól függ. Már az egyszerű belátás is meggyőz bennünket arról, hogy az igazság elérése nem egyszeri gondolkodási, megismerési aktus eredményeképpen történik. Ma többet tud az emberiség, mélyebben ismeri az objektív valóságot, mint ötven évvel ezelőtt és az minden jól megy, az elkövetkező ötven éven át még mélyebben megismeri azt. A gondolati képmás egyetlen adott időben sem tekinthető teljesen, véglegesnek. (Csekély kivétellel beszélhetünk itt és ezek is általában egyszerű esetekre vonatkoznak.) A gondolati képmás minden adott időben relatív. Ugyanakkor — az igazság objektív jellege révén — egyben lépcsőfokot jelent a teljes, végleges gondolati képmás felé, az abszolút igazság eléréséhez, amelyhez csak közeledhetünk, de el nem érhetjük. Az igazság az abszolút és a relatív egysége. Abszolút és egyben relatív az igazság kritériuma, a gyakorlat is. Abszolút, mivel ismereteink egyetlen végső kritériuma; relatív, mivel maga sem tekinthető soha sem befejezettnek. (Engels: Anti-Dühring, I. rész, 9. fejezet; Lenin: Materializmus és empirio-kriticizmus, II. fejezet.)

2. a) A gondolkodás vizsgálatánál meg kell különböztetnünk 1) a természetet és társadalmat, 2) a megismerés történelmi folyamatát és 3) a szubjektum gondolkodását.

A logika a hagyományos meghatározás szerint objektív mivoltában és mint tudomány is közvetlenül a szubjektum gondolkodásához kapcsolódik. Itt pedig mindenképp a gondolatok tartalmát és formáját, valamint a gondolatok mozgását kell megkülönböztetnünk.

b) *A gondolatok tartalma — az objektív tárgyak, jelenségek közvetett és általánosított képmásai.* A gondolatok — tartalmukat tekintve — képmások, az objektív valóság hű (megközelítően hű) vagy torz képmásai. A természet és a társadalom objektív törvényei, szükségszerű összefüggései, és így tovább, a gondolkodást tekintve a gondolatok tartalmaként jelentkeznek. Az ismeretek éppen a gondolatok tartalmaként léteznek, az igazság problémája éppen a gondolatok tartalmára vonatkozik.

c) *A gondolatok formája — a gondolatok szerkezetisége.* A gondolat csak meghatározott szerkezetiségben, azaz formában létezhet. Minden gondolat létezésének alapvető formája a fogalom és az ítélet, illetve ezek ellentétés egysége. Ami ezt az egységet illeti: A fogalom ítéletek révén, az ítélet pedig fogalmak révén létezik. A fogalom ítéleteket, az ítélet fogalmakat feltételez. A fogalom képzéséhez ítéletek szükségesek és a fogalom ítéletekben táruul fél. Ítélet alkotásához pedig fogalomra van szükség és az ítéletet a benne szereplő fogalmak és ezek viszonyai magyarázzák. A fogalom az ítélet előtt, az ítélet pedig a fogalom előtt létezik.

Amikor fogalomról ill. ítéletről beszélünk, meghatározott szerkezetiségű gondolatot tartunk szem előtt. A dialektikus materializmusnak az a tétele,

mely szerint a forma csak mint a tartalom formája létezhet, ide is vonatkozik. A gondolat — a tartalom és a forma egysége. Formától mentes tartalom, valamint tartalomtól mentes forma a gondolatok esetében sincs. Különválasztásuk csak feltételes lehet és csak gondolati absztrakciójukban történhet.

A gondolat tartalmának és formájának egysége nem jelenti a gondolat-tartalom és a gondolatforma azonosságát. A gondolat tartalma nem azonos a gondolat formájával: bármilyen tükröződjék is a tartalomban, ha a gondolat-tartalom a legkülönbözőbb is, a szerkezetiség, a gondolatforma azonos: fogalom vagy ítélet, illetve ezek egysége. Az »anyag«, az »isten«, a »logika« fogalmak szerkezetiségüket tekintve azonosak. Ugyanígy a következő ítéletek: »Az anyag elsődleges«, »Isten gondviselő«, »A logika tudomány«. E fogalmak és ítéletek különbözősége tartalmukban van. Amikor a fogalmat és ítéletet a gondolat formáiként nevezzük meg, tulajdonképpen a gondolat fogalmi, illetve ítéleti formáit értjük.

A gondolat formája objektív mivoltában nem képmás-jellegű, abban az értelemben, ahogyan azt a gondolat tartalmánál vettük. A gondolatformának az objektív valóságban nincs eredetije. A gondolatformák objektív mivoltukban nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban levő formák képmásai. A gondolat szerkezetisége, a gondolatforma — a gondolkodás sajátja. Ennek igazolására elegendők a következő érvek: 1) a különböző gondolattartalmak azonos formában léteznek, és 2) a valóság torz tükröződésének eredményeképpen létező gondolattartalom (pl. az »isten« fogalma, »Isten gondviselő« ítélet) azonos formában létezik, mint a valóság hű tükröződésének eredményeképpen létező gondolattartalom (pl. az »anyag« fogalma, »Az anyag elsődleges« ítélet). — Mindez nem jelenti azt, hogy a gondolatformáknak nincs köztük az objektív valósághoz. De ez már más kérdés.

d) *A gondolatok mozgása — a gondolatoknak az objektív valóságot mind adekvátan tükröző gondolati képmásokhoz való szakadatlan közeledése.* A gondolatok mozgása a következtetések formáiban megy végbe. A gondolatok mozgása nem keverendő össze a gondolatok tartalmában adott mozgással, amely az objektív valóságban történő mozgás képmása.

induktív A gondolatok mozgásának jellemzője: a gyakorlatból való kiindulás és a gyakorlathoz való visszatérés (általánosítás és az általános alkalmazása egyes esetekre), valamint e folyamat szakadatlan ismétlődése, amely ismétlődés a gondolattartalom állandó változását (tendenciájában gazdagodását) eredményezi.

A gondolkodás lényege a gondolatok mozgása. Gondolkodáson tulajdonképpen a gondolatok mozgását értjük.

A gondolatok mozgásának alapvető formája az induktív és a deduktív következtetés, illetve ezek ellentétes egysége. Erre egyéb formák épülnek, mint pl. az analógikus következtetés stb.

A gondolatok mozgásformái objektív mivoltukban nem képmás-jellegűek, abban az értelemben ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vettük. A gondolatok mozgásformáinak a valóságban nincs eredetijük. A gondolatok mozgásformái objektív mivoltukban nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban levő formák képmásai. A gondolatok mozgásformái, a következtetések — a gondolkodás sajátja. Ennek igazolására elegendők a következő érvek: 1) a legkülönbözőbb gondolattartalmakhoz azonos

formákban jutunk, és 2) a valóság torz gondolati képmásaihoz ugyanazon formákon keresztül vezet az út, mint a valóság hű gondolati képmásaihoz. Ez utóbbi esetben vagy a kiinduló ítéletek hamisak, vagy hiba történt a következtetésben, esetleg mindkét eset együttesen fennáll, de a gondolatok ugyanazon mozgásformáiról van szó. — Mindez nem jelenti azt, hogy a gondolatok mozgásformáinak nincs közüük az objektív valósághoz. Ez azonban már más kérdés. A gondolatformák, valamint a gondolatok mozgásformái a valóság objektív minőségeinek megfelelően a gyakorlatban alakultak ki.

e) A logika a gondolatformákkal, illetve a gondolatok mozgásformáival foglalkozó tudomány, a gondolatformák, illetve a gondolatok mozgásformáinak törvényszerűségeit (szabályait) tanulmányozza. E törvények sajátosak, nem terjeszthetők ki egyéb mozgásformákra, pl. a mozgás kémiai vagy biológiai formáira. Egyáltalában: e törvények nem léttörvények és nem a léttörvények gondolati képmásai. Mint valamennyi törvény, ezek is objektívek abban az értelemben, hogy nem függenek a szubjektum akarától.

A logikának mint tudománynak központi problémája a következtetés. A logika nem foglalkozik a gondolkodás egészével és a megismeréssel egészében.

3. a) *A dialektika mint tudomány* — az általánosan elfogadott meghatározás szerint — az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényeit és kategóriáit tanulmányozza. Ilyen törvények és kategóriák: az ellentétek egységének és harcának törvénye, a mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapásának törvénye, a tagadás tagadásának törvénye; a minőség és a mennyiség, a tartalom és a forma, a lényeg és a jelenség, a szükségyszerű és a véletlen kategóriái. E törvények és kategóriák az objektív valóság valamennyi területén, az objektív valóság egészén érvényesek. A dialektikát a metafizikával állítjuk szembe.

E törvények és kategóriák objektív mivoltukban a társadalom és a megismerés előtt is léteztek mint a természet legáltalánosabb törvényei és kategóriái. A társadalom és a megismerés megjelenésével pedig ezekben is megnyilvánulnak.

b) A szubjektum gondolkodási folyamatát illetően e törvények és kategóriák sajátosan megnyilvánulnak a gondolatok mozgásában és megjelennek a gondolatok tartalmában. Ezt a két vonatkozást élesen meg kell különböztetnünk.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása pl. a fogalom és az ítélet ellentétes egysége, az egyes és az általános ellentétes egysége a legegyszerűbb ítéletben, a gondolatok mozgásának alapvető formája: az induktív és a deduktív következtetés ellentétes egysége, a gondolat tartalmának és formájának egysége.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása sajátos ahhoz képest, ahogyan ezek a valóság más területein — pl. a kémiai mozgás területén, vagy a társadalomban — megnyilvánulnak. Ami a gondolatok mozgásában az induktív és a deduktív következtetés ellentétes egysége, az a kémiai mozgás területén a kémiai elemek egyesülése és szétválása (pl.), a társadalomban pedig az osztályok harca (pl.). Mindhárom esetben sajátos megnyilvánulási módot, sajátos körülményeket találunk.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok mozgásában való meg-

nyilvánulása nem képmás-jellegű abban az értelemben, ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vettük. E törvényeknek és kategóriáknak — ebben a vonatkozásukban — a természetben és a társadalomban nincs eredetijük, nem a tudattól függetlenül létező valóság (mindenekelőtt a természet és a társadalom) törvényeinek és kategóriáinak képmásai. Mindez nem jelenti azt, hogy a tudattól függetlenül létező valósághoz nincs közük. De ez már más kérdés, amely eredetükkel, kialakulásukkal kapcsolatos: a tudattól függetlenül létező valóság objektív minőségeinek megfelelően a gyakorlatban alakultak ki.

E törvényeknek és kategóriáknak a gondolatok tartalmában való megjelenése képmás jellegű. Ez az, amit szubjektív dialektikának, a dialektika tudományának nevezünk.

c) Az objektív dialektikának a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása és a gondolatok tartalmában való megjelenése további lényeges pontban különbözik egymástól: a szubjektum gondolkodási folyamatában betöltött szerepükről van szó.

Ami az *első vonatkozást* illeti: Az objektív dialektika törvényeinek és kategóriáinak a gondolatok mozgásában való megnyilvánulása a gondolkodás objektív törvényeit és kategóriáit jelenti. Ezek minden normális ember gondolkodására jellemzőek, társadalmi létkörülményektől, világnézettől függetlenül. A gondolkodásban e törvények és kategóriák — függetlenül attól, hogy a szubjektum ismeri ezeket vagy pedig nem — érvényesülnek, hatnak.

A *második vonatkozással* kapcsolatban: Az objektív valóság törvényei és kategóriái a gondolatok tartalmában mint képmás jelennek meg. Ezt találjuk a kémiai mozgás törvényeinek esetében, a társadalom törvényeinél stb. De ezt találjuk az objektív valóság legáltalánosabb törvényeit és kategóriáit illetően is. Valamennyi törvény és kategória elvileg megismerhető, felhasználható, számításba vehető. Ténylegesen, valamennyi megismert törvénnyel és kategóriával ezt teszi az emberiség: a további tevékenységben felhasználja, számításba veszi ezeket egyrészt a gyakorlati tevékenységben, de a megismerés további folyamatában is. A már felhalmozott tudás mint iránytű, mint »a háló csomópontjai« segítik a további megismerést. Különös jelentősége van e téren a valóság legáltalánosabb törvényei és kategóriái megismerésének. E megismert törvények és kategóriák ugyanis a valóság valamennyi területének vizsgálatánál töltik be az előbb említett szerepét. E törvények és kategóriák ilyen meghatározottságukban mint módszer, mint elv szerepelnek a valóságot hűen tükröző gondolkodásban. Valamilyen módszer, az elvek meghatározott komplexuma mindig jellemzője a gondolkodásnak. Ez a módszer, az elvek meghatározott komplexuma, a legáltalánosabban megfogalmazva: dialektika vagy nem-dialektika. — E törvényeket és kategóriákat csak a gondolkodás elemzéséből feltárni nem lehet. Ugyanis a gondolkodásban ezek sajátosan nyilvánulnak meg. Ugyanez a helyzet egyébként, ha ezt a vonatkozást csak a kémiai mozgásban vagy csak a társadalomban vesszük. E törvények és kategóriák feltárása, megismerése a valóság valamennyi területének tanulmányozása eredményeként lehetséges. E törvények és kategóriák megismerése és felhasználása a tudományok meghatározott fejlettségét feltételezi. Ezen az alapon osztja a dialektikus materializmus a módszer fejlődését három szakaszra. Ezek: az ó-görög naív dialektika, a metafizikus módszer korszaka és korunkban a tudományos dialektika. A módszer fejlődésének e szakaszai

a maguk idejében szükségszerűen jogosultak. A módszer világnézeti jelentőségű is. Nem véletlen, hogy a dialektikus materializmus korunkban egy meghatározott osztály talaján létezik.

d) A szubjektum gondolkodásának dialektikus avagy nem dialektikus voltát az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényeinek és kategóriáinak a gondolatok mozgásában való sajátos megnyilvánulása, valamint a gondolatok tartalmában való megjelenése adja. A »dialektikus gondolkodás« kifejezés ily módon két — teljesen különböző — dolgot jelöl. A szubjektum gondolkodása minden korban szükségszerűen dialektikus abban az értelemben, hogy az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái a gondolatok mozgásában sajátosan megnyilvánulnak. A szubjektum gondolkodása minden korban nem szükségszerűen (»nem-szükségszerű« itt nem a véletlent jelenti) dialektikus abban az értelemben, hogy az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái megjelennek a gondolatok tartalmában és a valóság megismerésének módszereként szerepelnek.

4. a) Két, egymástól elhatárolt tudomány van előttünk: a dialektika és a logika. Ezek egymástól, mint más tudományoktól is, tárgyuk szerint különböznek. A dialektika tárgya az objektív valóság legáltalánosabb mozgástörvényei és kategóriái. A logika mint tudomány a gondolatformákat és a gondolatok mozgástörvényeit tanulmányozza.

A logika önálló tudomány, nem része a filozófiának sem. (Filozófián itt dialektikus materializmust értünk.) Az egészen más kérdés, hogy a történelem során hosszú időn keresztül a filozófia egyik része volt és bizonyos filozófiai irányzatoknál most is az, sőt egyesek szerint a filozófia lényege a logika. Ezzel függ össze, hogy a dialektikus materializmus szempontjából is úgy kell tekinteni a logikát, mint filozófiai disciplinát.

b) Ha logikának a gondolatformákat és a gondolatok mozgását tanulmányozó tudományt nevezzük, felesleges a »formális« vagy a »dialektikus« jelző.

II.

(Az ún. ontológiai logika kérdéséhez)

1. a) A logika ontológikus értelmezésének lényege: a lét törvényei egyben a gondolkodás törvényei is. Valamely törvény azért gondolkodási törvény, mert léttörvény. Pl: az ellentmondásmentesség törvénye léttörvény, éppen ezért a gondolkodás törvénye is, tehát logikai törvény.

b) A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői az ontológiai logika hívei. E felfogás szerint az ún. formális logika törvényei objektív mivoltukban léttörvények, illetve ezek tükröződései. (A »tükröződés« kifejezést a »képmás« értelmében veszik.) Példaként: »... A formális logika törvényei, lévén a gondolkodás törvényei, magát a létet, az objektív tárgyak és jelenségek reális viszonyát tükrözik, ellenkező esetben használhatatlanok lennének, nem szolgálnák a logikailag helyes gondolkodást. Azonban a formális logika törvényei a lét, a valóság törvényeit korlátozott szemszögből tükrözik; mint Lenin mondja, csak azt ragadják meg, ami a leggyakrabban szembeötlő és erre szorítkoznak, nem hatolnak a dolgok legmélyebb lényegébe, a tárgyakat és a tárgyakról való gondolatokat nem

tekintik fejlődésükben, változásukban, belső ellentmondásukban.« (A logika kérdéseinek összezavarása és vulgarizálása ellen, V. F. 1955. 3. sz. 163. old. — Az én fordításom. A kihagyás tölem származik. — K. P.) »Következésképpen el kell ismernünk a logika törvényeinek és az objektív világ törvényeinek hasonlóságát. Ebben a viszonylatban semmi különbség sincs a logika és a dialektika törvényei között. Ezek éppúgy, mint amazok az objektív realitást ábrázolják, ezek éppúgy mint amazok maguknak a dolgoknak a logikáját ábrázolják.« (V. I. Cserkeszov: A logikáról és a marxista dialektikáról, V. F. 1950. 2. sz. 216. old. — Az én fordításom. — K. P.) »Ha a formális logika saját feladataira korlátozódik, ha tudatosan a valóság legelemibb, legegyszerűbb elemeit, és viszonyait tükröző gondolati formákkal és elemi törvényszerűségekkel foglalkozik, ha nem azzal az igénnyel lép fel, hogy megállapításai feltétlenül érvényűek: ebben az esetben a formális logika nem a metafizikus felfogás logikai vetülete és nem áll az egymást kizáró ellentét viszonyában a dialektikus logikával«. Továbbá: »A helyes, vagyis materialista tárgyalás álláspontja nézetünk szerint a következő: az azonosság mint gondolkodási törvény, mint a gondolkodás elve csak *annyiban* a helyes, az igaz, a megismerő gondolkodás elve, *amennyiben* a valóságban fennálló azonosságot fejezi ki, annak visszatükrözése. Ha nem így áll a dolog, az azonossági elv, az A est A mint általános elv elveszti jogalapját.« (Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai kiadó, Budapest, 1958. 35. illetve 53. old.)

c) A logika ontológikus felfogásának elméleti alapja — objektív értelmét tekintve — a lét és a tudat azonosítása vagy lapos materializmus. Az elsőre példa Hegel logikája. Az uralkodó felfogás képviselői lapos materializmust tartanak szem előtt, amikor a lét és a gondolkodás összefüggését az eredeti és a képmás viszonyára redukálják. Ebben az esetben a gondolkodás logikai törvényeit és formáit »materialista módon« tényleg csak úgy lehet értelmezni, mint a lét törvényeinek és formáinak képmásait. A lét és a gondolkodás kapcsolata azonban a gyakorlatban realizálódik. Gondolkodásunk, tudásunk a gyakorlatban formálódik, az objektív valóság leképezése a gyakorlatban történik, a valóság gondolati képmásainak hű vagy hamis volta végső fokon a gyakorlatban dől el. De nemcsak a gondolatok tartalmát, hanem a gondolatformákat és a gondolatok mozgásának formáit is közvetlenül a gyakorlatra kell visszavezetnünk. A gondolatformák és a gondolatok mozgásának törvényszerűségei, a gondolkodás készsége — miként a megismerő apparátus egésze — a történelmi gyakorlat során alakultak ki és adódtak nemzedékről-nemzedékre, a gondolatformák és a gondolatok mozgásának törvényszerűségei viszonylatában — mint készségek. De ezek a készségek is a gondolkodás és az objektív valóság kapcsolatában: a gyakorlatban realizálódhatnak. A gondolkodás csak a gyakorlat közvetítésével vezethető vissza a valóságra. A gondolkodás legközelebbi alapja a gyakorlat. Az ellenkező materialista felfogás közismert neve: szemléleti materializmus. A dialektikus materializmus klasszikusai bírálták ezt a materializmust. Példaként: Marx: »Minden eddigi materializmusnak — Feuerbach materializmusát is beleértve — az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzéki világot csak az *objektum* vagy a *szemlélet* alakjában fogja fel, nem pedig mint *emberi* érzéki tevékenységet, gyakorlatot, nem szubjektíven. Ezért történt, hogy a tevékeny oldalt a materializmussal ellentétben az idealizmus fejtette ki — de csak elvont

módon, mert az idealizmus természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant.« »Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg, nem az elmélet kérdése, hanem *gyakorlati* kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igaz voltát, vagyis gondolkodása valóságát és hatalmát, e-világítását bebizonyítania.« (Tézisek Feuerbachról, Marx–Engels Válogatott Művek, II. köt. Szikra, Budapest 1949. 399. old.) Engels: »Mind a természettudomány, mind a filozófia eddig egészen elhanyagolta az ember tevékenységének befolyását gondolkodására — csak külön a természetet és külön a gondolkodást ismerik. De éppen a *természetnek az ember által való megváltoztatása*, és nem a természet mint természet egymaga az emberi gondolkodás leglényegesebb és legközelebbi alapja, és az ember értelme abban az arányban nőtt, amilyen arányban megtanulta azt, hogy a természetet megváltoztassa.« (A természet dialektikája, Szikra, Budapest 1952. 240. old.)

d) A szubjektum gondolkodása a megismerés történelmi folyamatának eredménye, de egyben a megismerés eszköze is. Így az ismerős tételt: »semmi sincs az értelemben, ami nem lett volna az érzékekben, kivéve az értelmet« tovább egészíthetjük: »amely (az értelem) az objektív valóság megismerésének eredménye és eszköze.«

2. a) A logika ontológikus felfogásának következménye, hogy a logikát úgy tekintik, mint elvek komplexumát, mint a valóság megismerésének és megváltoztatásának módszerét. Ez a két dolog egyébként szorosan összefügg, az egyik feltételezi a másikat. Az ontológiai logika szükségszerűen tagadja a gondolkodás sajátos (logikai) törvényeit és formáit, és ezeket a lét törvényeivel és formáival helyettesíti. Az ontológiai logika »materialista« értelmezése azt kívánja, hogy e törvényeket és formákat a létből származtassák. A megszerzett tudás azonban nem objektív törvénye a gondolkodásnak, hanem elve.

b) A logika ontológikus felfogása a tudományok fejlődésével arra vezet, hogy a logikát két részre osztják. Az egyik a valóság egyszerű viszonyainak megismerésére szolgál, a másik pedig a bonyolult, mélyebb összefüggések megismerését szolgálja. Az egyiket formális logikának, a másikat pedig dialektikus logikának nevezik. Mindkét logikát elvek komplexumának, módszernek tekintik. A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői, a kétféle logikát így különböztetik meg:

A formális logika:

»A formális logika a helyes gondolkodás elemi törvényeiről és formáiról való tudomány. Elemi szabályok gyűjteménye ez, arról, hogyan kell használni a fogalmakat, az ítéleteket, a következtetéseket, hogy gondolkodásunk meghatározott, összefüggő, következetes, bizonyító, ellentmondásmentes legyen. A formális logika — elemi. A lenini jellemzés szerint »formális meghatározásokból indul ki és az vezet, ami a legmegszokottabb vagy a leggyakrabban szembeötülő, és erre szorítkozik«. ... A formális logika... a gondolkodás elemi szabályainak összegzése, ezekről a szabályokról való legegyszerűbb tanítás.« (A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, V. F. 1951. 6. sz. 146. old. — Az és fordításom. A kihagyások tőlem származnak. — K. P.) »A formális logika a gondolkodás formáit leírja, egymástól megkülönbözteti, osztályozza és megállapítja a gondolkodás elemi törvényszerűségeit, amelyeket a logika törvényei

tükröznek vissza. A formális logika a gondolati formákkal mint állandó, változatlan, szilárd és egymástól nemcsak megkülönböztetett, hanem elszigetelt, önálló, önmagában meglevő alakulatokkal foglalkozik.« Továbbá: »A formális logika — ha helyesen fogjuk fel — tulajdonképpen elemi logika, az elemi gondolatformák leíró, osztályozó tárgyalása.« (Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai kiadó, Budapest, 1958. 34. és 40. old.) »Az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizárása és az elégséges alap törvényeire támaszkodó formális logikára jellemző, hogy a valóság tárgyait, jelenségeit egymástól izoláltan szemléli; hogy azokat a nyugalom, a mozdulatlanság állapotában levőknek tekinti; hogy az ellentmondásokat, amelyek a valóság jelenségeiről való ítéleteinkben és következtetéseinkben létrejöhetnek, kiküszöböli.« »A megismerés meghatározott területén a formális logika alkalmazása teljes, félreérthetetlen és módszere elegendő az igaz konklúziók eléréséhez. A szemléletesség és a népszerű kifejezésmód kedvéért Engels ezt a »házi-használat« területeként határozta meg. A »házi-használat« — képletes, feltételes kifejezés, a dolgok egyszerű, megszokott viszonyait jelenti, amelyekkel az embernek mindennapi gyakorlatában van dolga, amikor gondolataink objektumai mint kialakult, meghatározott idő folyamán változatlan objektumok lépnek fel, úgy, hogy minden objektumról el lehet mondani, hogy vagy van, vagy nincs, vagy jellemzi valamely tulajdonság, vagy nem, és így tovább.« »Ilyen módon a tárgyak és jelenségek egyszerű viszonyainak szférájában teljes mértékben hatnak a formális logika törvényei és ezek elégségesek a megfelelő objektumok megismeréséhez.« (M. Sz. Sztrogovics: Logika, Goszpolitizdat, 1949. 63., 64. és 68. old. — Az én fordításom. — K. P.)

A dialektikus logika:

»A marxista dialektikus logika egybeesik a dialektikával és a marxizmus ismeretelméletével, lényegében azonos azokkal. A dialektikus logika »nem a gondolkodás külső formáiról, hanem... a világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése történetének eredménye, összege, végkövetkeztetése.« Továbbá: »A dialektikus logika, lévén felsőbb logika, nem küszöböli ki az alsóbb, a formális logikát, hanem rámutat annak korlátozottságára. A dialektikus logika a marxizmus alkotórésze, a formális logika viszont nem alkotó része a marxizmusnak.« (A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, V. F. 1951. 6. sz. 146., ill. 147. old. — Az én fordításom. — K. P.) »A dialektikus logika lényegét, annak a formális logikától való különbözőségét, Lenin a következő tömör pontokban foglalja össze: »A dialektikus logika azt követeli, hogy tovább menjünk. Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, először is meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és közvetítését. Sohasem fogjuk ezt teljesen elérni, de a sokoldalúság követelménye megóv bennünket a hibáktól és a megmerevedéstől. Másodszor, a dialektikus logika azt követeli, hogy a tárgyat fejlődésében, önmozgásában (mint olykor Hegel mondja), változásában szemléljük... Harmadszor, a tárgy teljes meghatározásában része kell hogy legyen az egész emberi gyakorlatnak, mind az igazság ismérveként, mind pedig olyan tényezőként, amely gyakorlati meghatározója a tárgy kapcsolatának azzal, amire az embernek szüksége van. Negyedszer, a dialektikus logika azt tanítja, hogy absztrakt igazság nincs, az igazság mindig konkrét, amint Hegel nyomán a megboldogult Plechanov szerette mondani.« (Fogarasi Béla:

Logika, Akadémia Kiadó, Budapest, 1958. 38. old.) »A megismerés és a gyakorlati tevékenység ilyen módszere és eszköze a dialektikus logika, amelynek gondolkodás-formái a világ fejlődő és változó tartalmának adekvát kifejeződései. Példaként elegendő a dialektikus logika olyan fogalmaira hivatkozni, mint a jelenségek belső ellentmondásosságának fogalma, a dolgok önmozgása és így tovább. Azt mondják, hogy a dialektikus logika ilyen értelmezés szerint egybeesik azzal, amit dialektikus módszernek nevezünk. És ez helyes.« Továbbá: »Éppen ilyen a dialektikus logika fogalmainak és kategóriáinak természete. Az »egyes és általános«, a »jelenség és lényeg«, a »tartalom és forma«, a »véletlen és szükségszerű«, a »mennyiség és minőség« és a többi kategória mind összefüggnek egymással és átmennek egymásba.« (M. M. Rozentál: V. I. Lenin a dialektikus logika kidolgozásának feladatairól és elveiről, V. F. 1955. 2. sz. 38., illetve 41. old. — Az én fordításom. — K. P.)

A dialektikus logika egyesek szerint már kidolgozott, mások szerint a dialektikus logikát ki kell dolgozni. Példaként: »Sok elvtárs új, szovjet, marxista logika létrehozására hivatottnak tekinti önmagát. Talán nem ismeretes, hogy Marx és Engels már régen létrehozták a marxista dialektikát? A marxista logika — a marxista dialektikus módszer.« (V. I. Cserkeszov: A logikáról és a marxista dialektikáról. V. F. 1950. 2. sz. 212. old. — Az én fordításom. Megjegyzés: V. I. Cserkeszov marxista logikán dialektikus logikát ért. — K. P.) »... A dialektikus logika kidolgozása önálló és emellett a lefontosabb probléma.« (M. M. Rozentál: V. I. Lenin a dialektikus logika kidolgozásának feladatairól és elveiről, V. F. 1955. 2. sz. 34. old. — Az én fordításom. A kihagyás tőlem származik. — K. P.)

c) Formális logikán az ún. hagyományos logikát értik, dialektikus logikán pedig a dialektikát, a dialektikus módszert. Nem nehéz észrevenni, hogy a kétféle logika mögött a megismerés metafizikus és dialektikus módszere húzódik meg. A dolgokat ellentmondásmentesen, állandóságukban szemlélni — azt jelenti, hogy metafizikusan szemléljük azokat. A dolgokat ellenmondásosságukban, fejlődésükben szemlélni — dialektikus szemléletmódot jelent. A két logika és egymáshoz való viszonyuk mögött tehát a metafizikának és a dialektikának egymáshoz való viszonya van.

Ez azonban történelmi probléma is. Az ontológikusan értelmezett logika (és most mellékes, hogy elméleti alapját tekintve idealista vagy materialista logikáról van szó) egyben metafizikus szemléletmódot fejezett ki. A tudományok fejlődése során kiderült, hogy ez nem lehet szemléleti mód, kiderült, hogy a dialektikának van létjogosultsága. De még hátramarad a logika ontológikus értelmezésének felszámolása.

Az első feladat végrehajtása Hegellel kezdődik, aki a metafizikával szemben a dialektikát hangsúlyozta. Ez a dialektika — filozófiai szempontból — idealista. A tudományos materialista dialektika létrehozása Marx és Engels érdeme. Számukra a módszer kérdése nem holmi üres elméleti kérdés, hanem közvetlenül a gyakorlat kérdése. Meg kell értenünk, hogy a dialektikus materializmus klasszikusai számára e problémát illetően a módszer kérdése van középpontban.

Ezeket a vonatkozásokat figyelembe kell vennünk, amikor a dialektikus materializmus klasszikusainak a formális és a dialektikus logikára való utalásait olvassuk. Nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy Lenin utalásai

— amelyekre különösen sokat hivatkoznak — Hegel Logikájával kapcsolatosak, amely logika a gondolkodásként misztifikált valóság dialektikája. Emellett, kétségtelenül, utalásokat találunk a logika sajátos problémáira vonatkozóan is. Példaként vegyük a következő utalásokat: Engels: »A régi metafizikai értelemben vett azonossági tétel — ez a régi szemlélet alapvető tétele: $a = a$. Minden dolog önmagával egyenlő. Minden állandó volt, a naprendszer, a csillagok, a szervezetek. Ezt a tételt a természetkutatás minden egyes esetben sorra-rendre megcáfolta, elméletileg azonban még tartja magát, és a régi hívei még mindig szembeszegeznek az újjal: »valami nem lehet egyidőben önmaga és valami más is«. Pedig a természetkutatás újabban részletesen bebizonyította... hogy az igazi konkrét azonosság magában foglalja a különbözőséget, a változást. — Az elvont azonosság, mint valamennyi metafizikai kategória, megfelel házi használatra, mikor kis arányokról vagy rövid időközökről van szó; a határok, amelyek között használható, jóformán minden esetben mások és a tárgy természetétől függenek...« (Engels: A természet dialektikája. Szikra, Budapest 1952. 225. old. — A kihagyás tőlem származik. — K. P.) Kétségtelen, hogy itt a metafizika és a dialektika ellentétéről van szó. Továbbá: Engels: »A dialektikus logika, a régi, pusztán formális logikával ellentétben, nem elégszünk meg azzal, hogy a gondolkodás mozgásformáit, azaz az ítéletek és következtetések különböző formáit felsorolja és összefüggés nélkül egymás mellé állítja. Ellenkezőleg, az egyik ilyen formát a másikból vezeti le, egymás alá és nem egymás mellé rendeli őket, a magasabb formákat az alacsonyabbakból fejleszti ki.« (Engels: A természet dialektikája, Szikra, Budapest 1952. 233. old.) Ez az utalás a logika sajátos problémáira vonatkozik. Értelme az, hogy a gondolatformákat és a gondolatok mozgásának formáit dialektikusan kell szemlélnünk. Továbbá: Lenin: »A logika nem a gondolkodás külső formáiról, hanem »minden anyagi, természeti és szellemi dolog« fejlődéstörvényeiről, vagyis a világ egész konkrét tartalmának és megismerésének fejlődéstörvényeiről szóló tan, vagyis a világ megismerése történetének eredménye, összege, végkövetkeztetése.« (Lenin: Filozófiai füzetek, Szikra, Budapest 1954. 68. old.) Itt a dialektikáról mint tudományról van szó.

d) A logika dialektikus materialista értelmezésében uralkodó felfogás képviselői a metafizikát akarják cáfolni és az ún. formális logikát cáfolják. Az ún. formális logika korlátozottságára akarnak rámutatni és a metafizika korlátozottságára mutatnak rá.

3. a) A logika tudománya elleni támadás adott vonatkozásban az ún. logikai alaptörvények »korlátozottságának« kimutatásán át történik. Elsősorban a principium identitatis és a principium contradictionis jön itt számításba. Az eredményt azután kiterjesztik a másik két törvényre, illetve elvre is.

Az adott kérdésben uralkodó nézet általában a következő elvekre épül: E törvények objektív mivoltukban képmás-jellegűek. Lévéen a gondolkodás logikai alaptörvényei, az objektív valóság bizonyos egyszerű, elemi vonatkozásainak tükröződéseként léteznek. Így természetes, hogy érvényesek az objektív valóságra. Hogy megismerhessük az objektív valóságot, a gondolkodásban fel kell használnunk ezeket a törvényeket. Általános séma: 1) a törvény megfogalmazása, 2) a törvény objektív alapja és 3) a törvénynek módszerként történő alkalmazása. De az objektív valóság azokkal a bizonyos egyszerű, elemi vonatkozásokkal egyetemben más, nem-elegyszerű, nem-elerni

vonatkozásokkal is rendelkezik. Ezek is tükröződnek a gondolkodásban, ezeket is fel kell használnunk, hogy megismerhessük az objektív valóságot. Előttünk van tehát a törvények másik sora. E törvények magasabbrendűek, teljesebbek az előbbieknél és e tulajdonságaiknál fogva kiegészítik, helyesbitik és sokszor helyettesítik az előbbieket. Úgy tűnik, hogy a logikai alaptörvényeknek igen kevés jelentőségük van a gondolkodásban, hiszen megfogalmazásuk és kifejtésük után majdnem megcáfolásukat jelentő korlátozásuk következik. Így az általános séma utolsó tagja egyben a törvény megcáfolását is jelenti. — A logikai alaptörvények e felfogás szerint természetüket tekintve léttörvények; a gondolkodásra éppen azért érvényesek, mert léttörvények; a dialektika törvényeivel éppen azért kell ezeket kibékíteni, mert léttörvények. A logikai alaptörvényeknek a dialektika törvényeivel való illetén kibékítése gyakran igen szármalmas.

A fenti jellemzés kiélezett képet ad. A szóbanforgó felfogás valamennyi részében ilyen élességgel nem található és a tagolás menete sem ez. Ha azonban az ezt illető fejtegetést az alapját képező koncepció szerint tagoljuk, ezt a képet kapjuk.

A gondolkodási folyamatot tekintve pedig azt találjuk, hogy e törvények be nem tartása veszedelmes kalandokba sodorja a gondolkodást.

b) Az azonosság logikai törvénye elleni érveket így lehetne összegezni: A formális logika az objektív tárgyak, jelenségek azonosságát mondja ki. Az objektív tárgyak, jelenségek azonban változnak, fejlődnek. A tárgyak, jelenségek azonossága egy mozzanat, amelyet nem szabad eltúlozni. Tehát az azonosság logikai törvénye csak relatív érvényű, a tárgyak, jelenségek változásának, fejlődésének törvénye pedig abszolút érvényű.

Tényleg így lenne, ha a logika — természetét tekintve — ontológikus lenne és ha a tárgyak, jelenségek azonossága és változása, fejlődése különálló mozzanatok lennének. A logika azonban nem ontológikus. A másik feltétellel kapcsolatban pedig: A tárgyak, jelenségek az azonosság és a nem-azonosság egységét képezik. Az objektív valóságban nincs külön azonosság és külön nem-azonosság. Az azonosság és a nem-azonosság a változás, a fejlődés mozzanatai.

Az azonosság törvénye — gondolatokra vonatkozó törvény, és itt sem a gondolatok változatlanságának törvénye. Egészen másról van szó.

Az azonosság logikai törvényét röviden így fogalmazhatjuk meg: *a gondolat csak önmagával azonos és csak így szerepelhet a helyes gondolkodásban.*

E törvény megsértésének eseteit két csoportba sorolhatjuk. Ezek az esetek és a példák közismertek:

1. Meghatározatlan, szétfolyó fogalmak használata. — Erre vonatkozóan példa a »tapasztalat« machista fogalma. A machisták (Avenarius) a tapasztalatot az egyik esetben a pszichikai sajátos esetének tekintik, tehát eszmei vonatkozásúnak; a másik esetben pedig dologszerűség jellegével bíró kijelentésnek, továbbá »tisztá tapasztalatról« beszélnek és ezen olyan tapasztalatot értenek, amelyhez nincs hozzákeverve semmi, ami nem lenne maga is tapasztalat« stb. Végül pedig nem határozzák meg pontosan a tapasztalat fogalmát, nem mondják meg mit értenek tapasztalaton. Avenarius egyik bírálója így ír e kérdéstről: »A »tapasztalat« és a »tisztá tapasztalat« terminus pontos meghatározásától függ ennek az egész filozófiának az értelme. Avena-

rius nem ad pontos meghatározást.« (Id. Lenin: Materializmus és empiriokritizmus c. műve nyomán.)

2. A gondolatok felcserélése a következtetések során. — Példa: A marxizmus szerint a társadalmi tudatot, az ideológiát a társadalmi lét határozza meg. E tételt a marxizmus ellenségei úgy igyekeznek cáfolni, hogy a marxizmust »a gyomor elméletének« tekintik. Ezt állították a grúz anarchisták is. Azt mondták, ha az evés határozná meg az ideológiát, akkor egyes nagyevők lángelmék volnának. E »cáfolattal« szemben mondja Sztálin a következőket: »De mondják meg, uraim: hol, mikor, melyik bolygón és melyik Marx mondotta azt, hogy az »evés határozza meg az ideológiát«? Miért nem idéztek egyetlen mondatot, egyetlen szót sem Marx műveiből kijelentésük igazolására? Igaz, Marx azt mondotta, hogy az emberek gazdasági helyzete határozza meg tudatukat, ideológiájukat, de ki mondta Önöknek azt, hogy az evés és a gazdasági helyzet — egy és ugyanaz? ... Ennek a két különböző jelenségnek összetévesztése megbocsátható, mondjuk egy leánynevelőintézet növendékének, de hogyan történhet meg az, hogy Önök »a szociáldemokrácia lerombolói«, »a tudomány újjáteremtői« ilyen könnyelműen megismétlik az iskoláslányok hibáját.« (Sztálin, Művei, 1. köt.) Egyáltalában ilyen természetű hibák: quaternio terminorum, ignoratio elenchi, argumentum ad populum, argumentum ad hominem, és így tovább.

Az azonosság logikai törvénye a gondolatokra vonatkozik. Tehát nem arról van itt szó, hogy az uránium mint kémiai elem, mint objektív dolog — uránium, vagy hogy az asztal mint bútordarab, mint objektív dolog — asztal és nem szék, tehát hogy ezek viszonylag állandóak, változatlanok.

E törvény a gondolatokra vonatkozik függetlenül attól, hogy ezek a gondolatok a viszonylag állandó vagy mozgó objektív tárgyak, jelenségek képmásai.

E törvény a gondolatok mozgására vonatkozik. Ugyanis a meghatározatlan, szétfolyó fogalom önmagában véve nem hibája a gondolkodásnak, hanem ténye — bizonyos esetekben. Továbbá: a gondolatokat csak a következtetési folyamatokra vonatkozóan lehet felcserélni.

E törvényt illetően tehát arról sincs szó, hogy a gondolatok tartalma a megismerés során elmélyül, gazdagodik és e törvény ezt megtiltja.

Az azonosság logikai törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen viszont nem alkalmazható.

Külön kérdés, hogy az »azonosság törvénye« elnevezés nem fejezi ki azt, amit ki kellene fejeznie. Kifejezőbb elnevezés: »a meghatározottság törvénye«.

Az azonosság törvényének részletes kifejtését mellőzzük.

c) Az ellentmondás logikai törvényével kapcsolatban a következő probléma merül fel: A gondolkodás az objektív valóság tükröződése. Az objektív valóság tárgyaiban, jelenségeiben ellentmondások rejlenek. Az ellentmondás logikai törvénye pedig a gondolkodás számára tiltja az ellentmondásokat. Egyfelől tehát az objektív valóság tárgyaiban, jelenségeiben rejlő ellentmondásoknak tükröződniük kell a gondolkodásban, másfelől pedig az ellentmondás logikai törvényét sem lehet letagadni. Megoldás: az ellentmondás logikai törvénye érvényességének korlátozása. Ilymódon e törvény elemi esetekre érvényes, a bonyolult vonatkozásokra viszont a dialektika tanítása az ellentmondásokról. De az elemi vonatkozások a bonyolult vonatkozásokban nem szűnnek meg. Éppen ezért e törvény mégis egyetemes jellegű. (Ha ezt

az utóbbit átgondoljuk, észrevehetjük, hogy ilyen értelmezésben e törvény mégsem egyetemes, hiszen meghatározott esetekben a dialektika egyik törvénye kiegészíti, vagyis: az ellentmondás logikai törvényének érvényessége oly módon egyetemes, hogy nem-egyetemes, vagy másikkal szóval: korlátozottan egyetemes.)

Tényleg így lenne, ha a logika — természetét tekintve — ontológikus lenne és ha az »egyszerű« és a »bonyolult« viszonya ilyen egyszerű lenne. A logika azonban nem ontológikus, de az »egyszerű« és a »bonyolult« viszonya sem ilyen egyszerű.

Az ellentmondás logikai törvényét így fogalmazhatjuk meg: *azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolat lehet igaz.*

Elemezzük röviden a meghatározást. Az egymásnak (ellentmondó) gondolatok két csoportja: az ún. ellentétes ítéletek (pl. »Ez a papír fehér«, »Ez a papír fekete« és »Ez a papír kék«; vagy: Minden diák szorgalmas« és »Egyetlen diák sem szorgalmas«) és az ún. ellentmondó ítéletek (pl. »Ez a papír fehér« és »Ez a papír nem fehér«; vagy: »Minden diák szorgalmas« és »Némely diák nem szorgalmas«) csoportja. Mit jelent a meghatározásban szereplő »azonos vonatkozás«? Azt, hogy a gondolatok egy és ugyanazon tárgy, jelenség ugyanolyan körülmények közt ugyanakkor létező ugyanazon összefüggéseit fejezik ki egymásnak ellentmondó módon. Itt kapcsolódik az azonosság logikai törvénye az ellentmondás logikai törvényéhez. Az utóbbi feltételezi az előbbit. (Tehát az ellentmondás logikai törvénye nem negatív kifejeződése az azonosság logikai törvényének!) Nyilvánvaló, hogy az ilyen feltételek között egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolat lehet igaz, a többi szükségszerűen hamis. Nyilvánvaló, hogy egy adott összefüggés az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolatban tükröződhet hűen (megközelítően hű), a többiben pedig szükségszerűen eltorzítva tükröződik. Az ellentmondás törvényében éppen ez a nyilvánvalóság nyer axiomatikus jelleget. És végül: A meghatározásban az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok közül csak egy gondolat igaz voltának *lehetőségét* állítjuk. Lehet, hogy ez a gondolat is hamis. — A fentiekből következik, hogy az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok egy gondolat kivételével szükségszerűen hamisak. (Annak megállapítása, hogy melyik gondolat igaz és melyik hamis, végső soron nem logikai probléma, sőt végső soron nem a logika és a dialektika problémája.)

E törvény a gondolatokra vonatkozik. Tehát nem arról van itt szó, hogy az atomikus tárgy mint objektív dolog vagy korpuszkula, vagy nem-korpuszkula és (vagy) a proletárdiktatúra vagy diktatúra, vagy demokrácia.

E törvény a gondolatokra vonatkozik függetlenül attól, hogy az adott gondolatok tartalmában a tárgy, jelenség objektív ellentmondásossága vagy ellentmondásmentessége tükröződik. Példaként: (Az ellentmondás logikai törvényének minden körülményét betartva) a következő ítéletcsoportokban csak az egyik ítélet lehet igaz, a többi pedig hamis: »A proletárdiktatúra — diktatúra« és »A proletárdiktatúra — demokrácia«. Itt mindkét ítélet hamis. Amint tudjuk, a proletárdiktatúra a diktatúra és a demokrácia ellentétes egysége. »Az atomikus tárgy — korpuszkula«, »Az atomikus tárgy nem-korpuszkula« és »Az atomikus tárgy — a korpuszkula és a nem-korpuszkula el-

ientétes egysége«. Amint tudjuk itt a sorrendben utolsó ítélet az igaz ítélet, a másik kettő pedig hamis. — Az egészen más kérdés, hogy különböző vonatkozásokat véve a felsorolt ítéletek mindegyike igaz. — A gondolkodás az azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok ellentétének megoldásán keresztül jut igaz gondolatokhoz. Ezen ellentmondások megoldódhatnak úgy, hogy (két gondolatot véve) a gondolkodás mindkét gondolatot elveti; vagy csak az egyiket veti el; vagy pedig felismeri, hogy a két gondolatban kifejeződő különböző összefüggés egy és ugyanazon dolog összefüggő oldalait jelenti és a két gondolatot egyesíti. Az első esetre példa a következő két gondolat elvetése: »Minden a vízből származik« és »Minden a tűzből származik«; a második esetre a geocentrikus vagy heliocentrikus világkép problémája; a harmadik esetet pedig kiválóan illusztrálja a fény hullám, illetve korpuszkula természete koncepciójának fejlődése. Már rámutattak arra, hogy az egymásnak ellentmondó gondolatok ellentétének megoldása ily módon játszik pozitív szerepet a gondolkodásban.

Az ellentmondás logikai törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen viszont nem alkalmazható.

Az »ellentmondás törvénye« elnevezés nem fejezi ki azt, amit ki kellene fejeznie. Kifejezőbb elnevezések: »a nem-ellentmondás törvénye« vagy: »az ellentmondásmentesség törvénye«, mint ezt már javasolták is.

Az ellentmondás törvényének részletes kifejtését mellőzzük.

d) A harmadik kizárásának törvényével kapcsolatban alapjában ugyanazok a problémák vetődnek fel, mint amelyekről már szó volt az ellentmondás logikai törvényének tárgyalásánál.

A harmadik kizárásának törvényét így fogalmazhatjuk meg: *azonos vonatkozásban egymást tagadó gondolatok közül az egyik gondolat feltétlenül igaz, a másik pedig feltétlenül hamis.*

Nézzük meg ezt a meghatározást. Egymást tagadó gondolatokon az ún. ellentmondó ítéleteket értjük, tehát olyan ítéleteket, amelyek egyikének értelme tagadja a másikban kifejeződött összefüggés meglétét vagy hiányát. A meghatározásban szereplő »azonos vonatkozás« ugyanazt jelenti, amit az ellentmondás logikai törvényének meghatározásában jelent. Továbbá azt állítjuk, hogy az egymással ilyen vonatkozásban lévő ítéletek egyike feltétlenül igaz, a másik ítélet pedig feltétlenül hamis, valamely harmadik ítélet igazsága ki van zárva. Tertium non datur. Nyilvánvaló, hogy egy gondolat vagy hűen (viszonylagos hű) tükrözi az objektív valóság valamely összefüggését, vagy nem. Éppen ez a harmadik kizárása törvényének értelme. Éppen ez a nyilvánvalóság fejeződik ki e törvényben.

A harmadik kizárásának törvénye feltételezi az azonosság törvényét, az ellentmondás törvényére épül, de több ez utóbbinál.

A harmadik kizárásának törvénye a gondolatokra vonatkozó abszolút törvény. Más területen azonban nem alkalmazható.

E törvény kifejtését is mellőzzük.

e) Adott vonatkozásban az elégséges alap törvényével való foglalkozást mellőzhetjük.

f) Az ún. logikai alaptörvények objektív mivoltukban nem képmás jellegűek, abban az értelemben, ahogyan azt a gondolatok tartalmánál vettük. E törvényeknek (objektív mivoltukban) a valóságban nincs eredetjük, tehát

nem tekinthetők úgy, mint a tudattól függetlenül létező valóságban lévő törvények képmásai. E törvények — a gondolkodás sajátja. Azt jelenti ez, hogy nincs közük az objektív valósághoz, hogy apriorisztikusak? Semmiképpen. E törvények — miként a megismerő apparátus egésze — a történelmi gyakorlat során alakultak ki és adódtak nemzedékről-nemzedékre — mint készségek. Ezek a készségek a gondolkodás és az objektív valóság kapcsolatában, a gyakorlatban realizálódhatnak. E törvények eredetének, kialakulásának útja valószínűleg ez: A gyakorlat bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy igaz gondolatokból igaz gondolatokhoz csak úgy juthatunk, ha gondolataink meghatározottak és ha a gondolatok mozgása során ezeket nem cseréljük fel más gondolatokkal — az azonosság törvénye. A gyakorlat bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy egy és ugyanazon dologra azonos módon vonatkozó gondolatok mindegyike nem lehet igaz, e gondolatok közül csak egy lehet igaz — az ellentmondás törvénye. A gyakorlat bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy egy gondolat vagy hüen (megközelítően hü) tükrözi valamely dolog bizonyos vonatkozását, vagy nem — a harmadik kizárásának törvénye. A gyakorlat bebizonyította és állandóan bizonyítja, hogy igaz gondolatokból igaz gondolatokhoz csak úgy juthatunk, ha a kiinduló gondolatok igazak és a következtetések során bizonyos törvényeket, szabályokat tartunk be — az elégséges alap törvénye.

g) Nincs ellentét az ún. logikai alaptörvények és a dialektika törvényei között. A logika és a dialektika közötti ellentét mesterkelt, a logika ontológikus értelmezésének következménye. A logika törvényei alapján történő gondolkodás nem torzítja el az objektív valóság gondolati képmását. Ellenkezőleg: e törvényeket be kell tartanunk, hogy az objektív valóság hú gondolati képmásaihoz juthassunk. De itt ki kell emelnünk még egy feltételt: a megismerés módszeréről van szó, a dialektikáról. A dialektikának mint módszernek a jelentőségét korunkban különösen szükséges hangsúlyozni. Ugyanakkor a logika törvényei szerint történő gondolkodás és a dialektika mint módszer együttesen sem jelentik a megismerés, az igazsághoz való eljutás valamennyi feltételét. Nem szabad elhanyagolnunk (még az elméletben sem!) a szubjektum aktív megismerő tevékenységét, a kutatást.

*

A logika tudománya születésétől kezdődően magán hordozta az idealizmus és a lapos materializmus, valamint a metafizika bélyegét. A későbbiek során általában mindinkább ez jellemezte a logika tudományát. A logika tudománya által tanulmányozott törvényeket a lét törvényeiként tekintették, mint felismert törvényeket pedig a megismerés módszerének tartották. De mivel a lét itt mindinkább metafizikusnak tűnt, a logikára is metafizikus jelleg rakódott. Ezen különösebb csodálnivaló nincs, hiszen a gondolkodás dialektikus vagy metafizikus értelmezése az objektív valóság dialektikus vagy metafizikus felfogásának függvénye. Ezt pedig végső soron ismeretelméleti okok és társadalmi körülmények határozzák meg. Az ily módon módszerként felfogott logika a tudományok fejlődésével a haladó gondolkodók csipkelődésének tárgya lett. Elég itt Descartesra és Baconra gondolnunk. A későbbiek során Hegel teljesen új alapokon akarta megoldani e problémát, új értelmet akart adni a logika tudományának. Hegel logikája azonban a gondolkodásként misztifikált valóság »logikája«, főcsapása a metafizikára, a metafizikus módszerre

irányult. A probléma elmélyült, de nem oldódott meg. Megoldani csak a dialektikus materializmus megjelenésével lehetséges.

Egyre inkább ellentmondást véltek felfedezni a logika törvényei és a valóság közt, egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a logika (tudomány) törvényeit nem lehet a valóság megismerésének módszereként tekinteni, hogy ez a módszer csak a dialektika törvényeinek és kategóriáinak felhasználása lehet. De a logika tudományának alapvető tényeit sem lehet letagadni. A logika összeütközésbe kerül a dialektikával. A logikát és a dialektikát össze kell békíteni. megszületik a dialektikus logika tudományának gondolata, amely tudomány feloldaná a szóbanforgó ellentmondást. Azután pedig kiderül, hogy az ún. dialektikus logikával mint a gondolkodás sajátos törvényeinek tudományával semmit sem lehet kezdeni.

A megoldás útja csak ez lehet: A logika mint tudomány nem a valóság legáltalánosabb törvényeit és kategóriáit tanulmányozza, hanem a gondolatformákat és a gondolatok mozgástörvényeit. A szubjektum gondolkodási folyamata maga is dialektikus. Nincs itt semmi szükség kívülről hozott »összebékítésre«. A dialektikus módszer segítségével a gondolkodási folyamatot kell elemezni, a gondolatok mozgását kell tanulmányozni, a gondolkodásnak eddig ismeretlen mozzanatait kell feltárni. Mindez nem jelenti, hogy az így kialakult logikában tükröződött törvények magasabbrendűek, minőségileg mások, mint a most ismert törvények. Nincs szó új logika megteremtéséről.

A logika tudományát, teljességét és mélységét tekintve, relatívnak kell vennünk, amely azonban az abszolút mozzanata. A logika tudománya teljessége és mélysége tekintetében az abszolút felé halad, de mint a többi tudomány, azt nem érheti el

Irodalom:

- Marx: Tézisek Feuerbachról
Engels: Anti-Dühring, I. rész.
Engels: A természet dialektikája
Lenin: Materializmus és empiriokriticismus
Lenin: Filozófiai Füzetek
A logikai kérdések vitájának összegzéséhez, Voproszi Filozofii 1951. 6. sz. Szerk. c. (Oroszul)
A logika kérdéseinek összezavarása és vulgarizálása ellen, V. F. 1955. 3. sz. Szerk. c. (Oroszul)
Ne védelmezzük és ne mélyítsük a hibákat, hanem küzdjünk meg azokkal, V. F. 1956. 2. sz. Szerk. c. (Oroszul)
Bakradze K.: Logika, Tbiliszi 1951. (Oroszul)
Bakradze K.: A logika és a dialektika viszonyának kérdéseire, V. F. 1950. 2. sz. (Oroszul)
Bakradze K.: A tudománytalan és rosszindulatú kritika ellen, V. F. 1956. 2. sz. (Oroszul)
Cserkeszov V. I.: A logikáról és a marxista dialektikáról, V. F. 1950. 2. sz. (Oroszul)
Fogarasi Béla: Logika, Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
Kondakov N. I.: Logika, Ucspedgiz 1954. (Oroszul)
Kondakov N. I.: A formális logikáról, V. F. 1956. 2. sz. (Oroszul)
Rozenal M. M.: V. I. Lenin a dialektikus logika kidolgozásának feladatairól és elveiről, V. F. 1955. 2. sz. (Oroszul)
Sztrogovics M. Sz.: Logika, Goszpolitizdat 1949. (Oroszul)

К ВОПРОСУ СОВРЕМЕННОГО ИСТОЛКОВАНИЯ ЛОГИКИ

Адъюнкт др. П. Катона

Статья излагает некоторые проблемы отношения так называемой формальной и диалектической логики.

Так называемая формальная логика изучает формы и законы правильного мышления: формы существования мысли (понятие и суждение) и формы движения мыслей (умозаключения), взаимоотношения, законы действующие в этих формах движения. Суть мышления — движение мыслей, и центральная проблема логики — умозаключение. Формы существования мысли и формы движения мыслей в их объективном существовании не являются снимками, значит они не являются копиями форм и законов, находящихся в природе и обществе. Эти законы создавались в практике в ходе долгой познавательной деятельности.

Автор считает необоснованным мысль онтологической логики. Так называемые основные законы логики в их объективном существовании также не являются снимками. И эти законы формировались в ходе человеческой познавательной деятельности. Эти формы и законы относятся только к мышлению.

Так называемая диалектическая логика не является специальной наукой мышления, она изучает самые общие законы бытия. Эти законы существовали уже до появления мышления и с возникновением мышления они проявляются и здесь. (Например: противоположное единство понятия и суждения, индуктивный и дедуктивный виды умозаключения и т. д.) Законы объективной диалектики — отражаясь в содержании мыслей — становятся методом познания. Метод познания может быть только диалектическим. (Законы так называемой формальной логики не могут считаться общим методом познания, ведь они относятся только к мышлению). Фактически мы можем говорить об отношении логики и диалектики. Мы находим здесь два ряда законов. Воспользование их в познании происходит различно, но является одинаково важным.

В наше время мы должны особенно подчеркнуть важность диалектического метода.

Автор показывает, что между законами диалектики и так называемыми основными законами формальной логики нет никакого противоречия.

Противоречие, подчеркнутое некоторыми авторами являются искусственными противоречиями, результатами онтологического понимания логики.

Автор формулирует так называемые основные законы формальной логики только относительно мышления. Эти законы являются абсолютными законами мышления, но они не действуют на другой области объективной действительности.

Проблемы логики могут быть решены только на основе диалектического материализма.

ZUR FRAGE DER ZEITGEMÄSSEN ERKLÄRUNG DER LOGIK

Von dem Assistenten: **Dr. P. Katona.**

Der Artikel erörtert einige Probleme des Verhältnisses der sogenannten formellen und dialektischen Logik.

Die sogenannte formelle Logik studiert die Gesetze und Formen des richtigen Denkens: die Formen des Seins des Gedankes (Begriff und Urteil) und die Bewegungsformen des Gedankens (die Schlüsse) und die Zusammenhänge und Gesetze, welche sich in diesen Bewegungsformen geltend machen. Das Wesen des Denkens ist die Bewegung der Gedanken, aber das zentrale Problem der Logik die Formen des Wesens des Gedankens und die Bewegungsformen der Gedanken in ihren objektiven Wesen haben nicht den Charakter des Abbildes, folglich sind sie keine Abbilder der sich in der Natur und in der Gesellschaft befindenden Formen und Gesetze. Diese Gesetze haben sich im Laufe langer Erkennungstätigkeit herausgebildet. Der Verfasser hält für unbegründet den Gedanken der ontologischen Logik. Auch die sogenannten logischen Grundgesetze haben nicht den Charakter des Abbildes. Auch diese haben sich im Laufe der menschlichen Erkennungstätigkeit herausgebildet. Diese Formen und Gesetze beziehen sich nur auf das Denken.

Die sogenannte dialektische Logik ist keine besondere Wissenschaft des Denkens, sondern sie studiert die universellsten Gesetze des Seins. Diese Gesetze existierten schon vor Erscheinung des Denkens, aber mit der Herausbildung des Denkens offenbaren sie sich auch hier. (z. B. die antithetische Einheit des Begriffes und des Urteils, die Verallgemeinerung und Beschränkung der Begriffe, induktiver und deduktiver Schluss, u. s. w.) Die Gesetze der objektiven Dialektik, — sich widerspiegelnd in dem Inhalt der Gedanken, — werden zur Methode der Erkennung. Die Methode der Erkennung kann nur dialektisch sein. (Die Gesetze der sogenannten formellen Logik können nicht als Methode betrachtet werden, sie beziehen sich nur ja auf das Denken.)

Tatsächlich können wir von dem Verhältniss der Logik und der Dialektik sprechen. Wir finden zwei Reihen der Gesetze hier. Ihr Verbrauch in der Erkennung geschieht verschieden, aber alle sind gleich wichtig. In unserem Zeitalter muss man die Wichtigkeit der dialektischen Methode besonders betonen.

Der Verfasser weist darauf hin, dass es zwischen den sogenannten formell-logischen Grundgesetzen und den Gesetzen der Dialektik keinen Gegensatz gibt. Der von einigen Verfassern hervorgehobene Gegensatz ist ein gekünstelter Gegensatz und ist der Schluss der ontologischen Erörterung der Logik.

Der Verfasser formuliert die sogenannten formell-logischen Grundgesetze nur mit Bezug auf das Denken. Diese Gesetze sind die absoluten Gesetze des Denkens, auf anderen Gebieten der objektiven Wirklichkeit aber sind sie nicht gültig.

Die Probleme der Logik können nur auf Grund des dialektischen Materialismus gelöst werden.

LA QUESTION DE L'INTERPRÉTATION ACTUELLE DE LA LOGIQUE

Par le docteur **P. Katona**, adjoint

L'article analyse quelques problèmes de la relation de la logique soi-disant formelle et dialectique.

La soi-disant logique formelle étudie les formes et les lois du raisonnement juste: les formes de l'existence de la pensée (notion et jugement) et les formes motrices des pensées (les conclusions), les rapports et les lois, se faisant valoir dans ces formes motrices.

La substance du raisonnement — c'est le mouvement des pensées, tandis que le problème central de la logique, c'est la conclusion. Les formes de l'existence de la pensée et les formes motrices des pensées dans leur nature objective n'ont

pas le caractère d'une copie, c'est à dire elles ne sont pas les copies des formes et des lois qui se trouvent dans la nature et dans la société. Ces lois se sont formées dans la pratique au cours d'une longue activité de connaissance. L'auteur trouve l'idée de la logique ontologique mal fondée. Même les lois fondamentales de la logique n'ont pas le caractère de copie. Celles-ci aussi se sont formées au cours de l'activité de connaissance. Ces formes et ces lois ne se rapportent qu'au raisonnement.

La soi-disant logique dialectique n'est pas la science spéciale du raisonnement, mais elle étudie les lois, les plus universelles de l'existence. Ces lois existaient déjà avant l'apparition du raisonnement, mais avec la formation du raisonnement elles se manifestent aussi (p. e. l'unité contradictoire de la notion et du jugement, la généralisation et la restriction des notions, la conclusion inductive et déductive, etc.) Les lois de la dialectique objective, se reflétant dans le contenu des pensées, — deviennent la méthode de la connaissance. La méthode de la connaissance ne peut être que dialectique. (Les lois de la logique soi-disant formelle ne peuvent être considérées comme méthode, elles se rapportent en effet seulement au raisonnement.)

Effectivement nous pouvons parler du rapport de la logique et de la dialectique. Nous trouvons ici deux rangées des lois. Leur utilisation dans l'acte de connaissance a lieu différemment, mais elle est également importante. A notre époque il faut particulièrement souligner l'importance de la méthode dialectique. L'auteur montre qu'il n'y a aucune contradiction entre les lois fondamentales soi-disant formelles-logiques et entre les lois de la dialectique. La contradiction, relevée par quelques auteurs, est une contradiction artificielle, elle est la conséquence de l'explication ontologique de la logique.

L'auteur ne formule les lois fondamentales soi-disant formelles-logiques qu'en les rapportant au raisonnement. Ces lois sont les lois absolues du raisonnement, mais elles ne sont pas valables sur d'autres domaines de la réalité objective. Les problèmes de la logique ne peuvent être résolus qu'à la base du matérialisme dialectique.